

УДК 82-96(084.1)-053.6

Кардашов Володимир Миколайович

Доктор філософії в педагогіці, професор кафедри «Дизайн» НУ «Запорізька Політехніка»

Кліманова Дар'я Олександрівна

Магістрант кафедри «Дизайн» НУ «Запорізька Політехніка»

**ОСОБЛИВОСТІ ІЛЮСТРУВАННЯ НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНИХ
КНИГ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ.**

Анотація

У статті розглядається питання особливостей створення ілюстрацій для підлітків, що є важливою ланкою освіченості у час інформаційного розвитку й культурного гальмування. Книга, книжкова ілюстрація, та всі елементи їх художнього оформлення є часткою мистецтва, але з часом постає проблемне питання про їх місце у сучасному світі, еволюційний шлях та подальший розвиток.

Метою дослідження було аналізування особливостей ілюстрування науково-пізнавальних книжок для підлітків, їх місце у масовій культурі, що протистоїть розвитку естетичних категорій, та породжує проблеми їх взаємодії з іншими науками, та впливає на духовне життя всього суспільства. Майбутнє культури залежить від умов творчого зростання людини, тож головною задачею ілюстраторів та педагогів є створення умов, що сприятимуть розвитку, а не роблять з нього певний образ «масової людини».

Було застосовано такі прийоми та *методи дослідження*: евристика, аналіз, порівняння.

Одержані *результати* можуть бути використані: для удосконалення навчальних планів для спеціальності дизайн; у діяльності художника-ілюстратора; під час розробки дизайн-проекту науково-пізнавальних книжок.

Ключові слова: ілюстрація, художній образ, дизайн-проект, педагогіка, естетика, синтез ілюстрації і тексту.

Кардашов Владимир Николаевич

Доктор философии в педагогике, профессор кафедры «Дизайн» НУ
«Запорожская Политехника»

Климанова Дарья Александровна

Магистрант кафедры «Дизайн» НУ «Запорожская Политехника»

ОСОБЕННОСТИ ИЛЛЮСТРИРОВАНИЯ НАУЧНО- ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КНИГ ДЛЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос особенностей создания иллюстраций для подростков, которые являются важным звеном в образованности в ходе информационного развития и культурного торможения. Книга, книжная иллюстрация, и все элементы их художественного оформления являются частью искусства, но со временем возникает проблемный вопрос об их месте в современном мире, эволюционном пути и дальнейшем развитии.

Целью исследования был анализ особенностей иллюстрирования научно-познавательных книг для подростков, их место в массовой культуре, которая противостоит развитию эстетических категорий, порождает проблемы их взаимодействия с другими науками, и влияет на духовную жизнь всего общества. Будущее культуры зависит от условий творческого роста человека, поэтому главной задачей иллюстраторов и педагогов является создание

условий, способствующих развитию, а не делают из него определенный образ «массового человека».

Были использованы такие приемы и *методы исследования*: эвристика, анализ, сравнение.

Полученные *результаты* могут быть использованы: для совершенствования учебных планов по специальности дизайн; в деятельности художника-иллюстратора; при разработке дизайн-проекта научно-познавательных книг.

Ключевые слова: иллюстрация, художественный образ, дизайн-проект, педагогика, эстетика, синтез иллюстрации и текста.

Kardashov Vladimir Nikolaevich

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Professor, Department of Design,
National University of Zaporizhzhya Polytechnic

Klimanova Darya Alexandrovna

Undergraduate of the Department of Design, National University of Zaporizhzhya
Polytechnic

FEATURES OF ILLUSTRATION OF THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL BOOKS FOR CHILDREN AND TEENAGERS.

Annotation

The article discusses the features of creating illustrations for adolescents, is one of the driving forces in the course of information development and cultural inhibition. A book, a book illustration, and all the elements of their decoration are part of art, but over time, the problematic question arises about their place in the modern world, the evolutionary path and further development.

The aim of the study was to analyze the features of illustrating scientific and educational books for adolescents, their place in popular culture, which opposes the

development of aesthetic categories, creates problems in their interaction with other sciences, and affects the spiritual life of the whole society. The future of culture depends on the conditions of a person's creative growth, therefore the main task of illustrators and educators is to create conditions conducive to development, and they do not make a certain image of a "mass person" out of it.

The following techniques and *research methods* were used: heuristics, analysis, comparison.

The *results* can be used: to improve curricula in the specialty design; in the activities of the illustrator; in the development design project of scientific and educational books.

Keywords: illustration, image, design project, pedagogy, aesthetics, synthesis of illustration and text.

1. Вступ

Читання – одна з ключових ланок розвитку освіченості, інтелекту, логіки, духовності людини. Для майбутнього країни важливо заохочувати до процесу входження та розуміння книжкової культури. Сучасні дослідження науковців за останні десятиліття в ряді країн стверджують, що читаючі люди мають більший об'єм пам'яті, розвинуту творчу уяву, критичне мислення, краще володіють вербальним методом спілкування. Виявлено таку особливість читання, що на відміну від телебачення, відео та ін., воно завжди є працею: цікавою, тою, що приносить задоволення, радість, але все ж залишається працею. Треба попрацювати, щоб навчитися читати, і треба потрудитися, щоб стати читачем. Саме праця, вкладена людиною в саму себе, і формує в ньому ці нові якості.

Читання майже завжди супроводжується певними рисунками – ілюстраціями. Ілюстрація – це мистецтво, що є частиною книги, і несе в собі функцію синтезу текстової та образної складових, впливає на естетичний розвиток дитини, що є важливою ланкою для методів продуктивної викладацької діяльності. Таким чином виникає симбіоз формально-логічного та образного мислення. Дитина

наділена здібностями і до того і до іншого, але для повноцінного розвитку, та кращого засвоєння інформації такий зв'язок має бути постійним при навчанні. Рівень морально-естетичної свідомості взагалі, та особистості зокрема, залежить від багатьох чинників, і не в останню чергу – від естетичного смаку, етичної освіченості. Естетична позиція особистості, її розвинена етична культура саме зараз відіграє неоціненне значення для духовного одужання суспільства [6,с.400-405]. Естетичне чуття – це складний синтез зовнішніх и внутрішніх чуттів. Для розуміння такої складової, педагогам та ілюстраторам важливо зауважити в своїй діяльності, що освіта здатна як розвивати, так і гальмувати розвиток. Важливо взяти до уваги, що освіта це не механічна передача досвіду и знань, а пробудження уяви та фантазії дитини. Коли більшість буде брати це до уваги, то з'явиться правильний шлях до розвитку освіти.

Якщо розглядати історію розвитку дитячої книжкової ілюстрації, то можна виявити, що лише з XVII ст. її почали застосовувати у педагогічних цілях, та ще століття знадобилося для появи по справжньому художньо ілюстрованих наукових дитячих книжок на Заході. На слов'янських землях довгий час існувала думка про те, що в книжці важливі не образи, а лише повчальні висновки, тож до 60-х років XIX ст. ілюстрації як літературного так і наукового характеру майже не мали визнаної художньої цінності. На початку XX ст. над ілюстрацією як найважливішим елементом дитячої книги працювали лише окремі художники та видавці. У 1930-ті роки провідне місце в дитячій ілюстрації займає літографія. Прекрасними ілюстраторами були відомі художники Г. Доре, О. Агін, Ч. Брок, И. Білібін, Е. Кибрик, Е. Лансере, В. Фаворський та ін. Вони разом з редактором визначали характер ілюстрування та художнього оформлення видань. Практика ілюстрування різних творів показала, що найбільш корисними читачеві є ті ілюстрації, які органічно продовжують і доповнюють розповідь автора. Серед робіт, присвячених українській графіці сучасного мистецтва, особливе місце посідають праці Б.

Валуєнка [4,с.212]. Він чи не першим з мистецтвознавців помітив, зрозумів і привітав графіків нової генерації - сміливих реформаторів книжкового мистецтва, художників книги. Публіцистичний стиль вдало поєднується в його статтях і монографіях з блискучим мистецтвознавчим аналізом. Також В. Афанасьєв дає узагальнену і досить стислу характеристику графіки цього періоду [2,с.224.]. Дослідник відзначає її інтенсивний розвиток. На його думку, українські художники книги орієнтувалися у своїй творчості на рукописну книгу і стародруки, творчість Г. Нарбути і В. Фаворського, а також народне мистецтво. Дослідник розглядає роботи С. Адамовича, А. Базилевича О. Губарева, О. Данченка, В. Куткіна, Н. Лопухової, І. Селіванова, Г. Якутовича. На особливу увагу заслуговують фундаментальна праця В. Шпакова «Книга і час» [11,с.122], в якій автор зібрав і проаналізував величезний матеріал з історії мистецтва книги в Україні. **Об'єктом** дослідження є дослідження дизайнерських проектів монографій, посібників. Їх роль в навчально-виховному процесі та художньо-творчому розвитку особистості, науковий аналіз досліджень ілюстрацій та наукових книжок для підлітків, виявлення певних особливостей щодо їх створення, виведення теоретичних висновків для розробки власних дизайн-проектів. **Предмет дослідження** - створення дизайн-проекту книжок для дітей і підлітків з урахуванням виявлених особливостей.

2.Методи й методика (процедура) дослідження

Книга пройшла довгий еволюційний шлях, та випрацювала власну «образотворчу мову», що синтезує текстову та образну складові за допомогою власних методів, прийомів обумовлених специфікою структурного складу, шляхів виконання та особливістю поліграфії. Такий синтез дає можливість поєднання вербальної та невербальної форми розповіді, впливу на пізнавальні, емоційні та естетичні характеристики реципієнту, слугує можливістю паралельно-поступового сприймання тексту та зображення, що є дуже важливим для створення науково-пізнавальної книги.

Під мистецтвом книги, її художнім оформленням розуміється створення індивідуального образу книги, організація видання як цілісного організму з усіма притаманними йому особливостями (читацьке, цільове призначення) за допомогою художніх і поліграфічних засобів (відтворення тексту і його розташування, вибір певного формату, виду паперу, палітурки, композиція книги в цілому, її ілюстрування й декоративне оздоблення).

За характеристикою В. М Ляхова визначаються такі три типи функції та зв'язку ілюстрації з текстом в книзі :

- прямий безпосередній зоровий зв'язок наочної та текстової інформації. В цьому випадку смислова функція ілюстрації – пряме пояснення тексту шляхом демонстрації зорового образу. Текст супроводжується посиланнями на ілюстрації.
- непрямий пасивний смисловий зв'язок між текстом та ілюстрацією. Смислова функція ілюстрації – лише доповнити текст автономною наочною інформацією, що була закликає ззовні (документи, шаблони, та і.т.п.).
- непрямий активний смисловий зв'язок між ілюстрацією та текстом. Задачі ілюстрації - не пряме смислове пояснення будь-якого відрізка тексту, активне тлумачення тих чи інших сторін книги [10].

Встановлено, що навчальні та наукові підліткові книжки для найбільшої продуктивності мають містити в собі ілюстрації типу прямого безпосереднього зорового зв'язку, для наочності вивчення матеріалу. Для закріплення інформації необхідно додати різні типи зв'язку ілюстрації та тексту, можливість взаємодії дитини с самою ілюстрацією, папером, текстом , тому що таким чином інформація засвоюється неодноманітними методами та виникає необхідний симбіоз.

Проблематикою в нашому часі є те, що якість ілюстрованих навчальних книг, як і багато іншого підпадає під невпинний потік масової інформації, опиняється

під тиском ринкової системи, що впливає на поширення неякісної поліграфії. Головним фактором являється не педагогічна чи естетична цінність, а економічність, та як правило до редакторської підготовки залучаються випадкові художники-ілюстратори, які не мають належної підготовки до створення дитячої наукової ілюстрації. О.І. Альошин зазначає, що особливо постраждала дитяча навчальна література, оскільки «Ніхто не знає, як навчати дітей. Навчальна література зараз взагалі ніяка. Жалюгідні повторення того, що було. » [1,с.25-29].

На сьогодні, сучасні педагоги та психологи підтверджують та підкреслюють важливу роль ілюстрації в навчальному процесі для дітей, що дає змогу розглянути це питання з різних кутів. Синтез ілюстрації та тексту має принципове значення, створює особливий зв'язок, що досягається різними засобами для певних вікових категорій дітей.

Особливості візуальної передачі ілюстрації для підлітків дещо відрізняються від дошкільнят чи молодших школярів. Підліток очікує більшого зв'язку та віддачі, глибокого розуміння речей. Виникає потреба у самопізнанні та самоствердженні. Підліток шукає в книзі відповідь на потаємні питання: «Якою повинна бути людина?». Його хвилюють питання самоствердження, оцінки та самооцінки. Можна сказати, що підліток, на шкоду естетичній оцінці твору, оцінює книгу як модель, як окремий випадок з життя певної людини. Це спрощене, наївно-реалістичне сприйняття підтверджує «романтичну» основу свідомості читачів даного віку [9,с.374]. Підліток ототожнює себе з героєм, ставить себе в ті ж умови, «живе» в тих же ситуаціях. І чим більшими романтичними рисами наділений герой книги, тим частіше вживаються підлітки в його образ. Чим більше книга «розмовляє» з читачем, тим глибший виникає сенс у його очах. Це може бути вміло використане у пізнавальних книгах, де постає можливість вести діалог з людиною, показувати та залучати його до певних ситуацій, тож синтезувати дані особливості свідомості з образами та

текстом, що буде мати кращий педагогічний вплив, ніж «сухий текст». Також на одній ланці із художнім оформленням стоїть використання різноманітних форм, та додаткових тактильних, образотворчих засобів. При створенні ілюстрації необхідно розширювати власні межі, та дивитися на світ очима підлітка, побачити та створити цілісний художній образ. Зображення в якому відсутні естетичні якості, знедолює духовний світ читача, не залишаючи йому радості від сприймання такого важливого чинника. Також це наносить збиток всьому світу, бо мистецтво, що направлене на дитину або підлітка, має великий вплив на формування людської особистості [8,с.784]. Для цього необхідний симбіоз візуальної естетичної оцінки, та моделювання книги як певного окремого випадку, що допоможе поставити реципієнта у ситуацію коли він сам являється часткою книги. Тобто важливий більш глибокий діалог між читачем та інформацією що доноситься до нього. Певна взаємодія, дозвіл розмалювати, дописати, ввімкнути уяву на деяких сторінках книги самостійно дитиною, тільки посилить сприймання інформації.

3. Результати дослідження

У своєму дослідженні ми побачили, що з різким розвитком комп'ютерних технологій, та переходом у інший інформаційний формат, зацікавити дітей та підлітків стало дещо важче, що викликає проблема, чи зможе книга відстояти свої позиції. Продовжуючи тему читання та проблематики появи інтернет-ресурсів, нових технологій, можна сказати, що електронні інформаційні ресурси ніколи не замінять, а лише будуть доповнювати накопичені за століття знання в традиційній формі.

Все частіше виникає вираз інтерактивна книга. Такі книги містять в собі багато елементів, які можуть бути введені в процес читання. Вони перетворюють навчання на цікавіше заняття, дозволяють вийти за рамки звичного, що сприяє запам'ятовуванню, швидшому освоєнню інформації. Досвід видання дитячої літератури останніх років свідчить про те, що видавці

дитячої книги чуйно реагують на зміни в житті суспільства, постійно знаходяться в творчому пошуку, намагаються якнайкраще враховувати потреби часу і свого читача. Особливо велика роль емоційного фактора не тільки в змісті видань, а й у їх оформленні, використанні різноманітних образотворчих засобів і форм книги, які відповідають особливостям дитячого сприйняття. Книга блок, книжки - картинки, панорами, ширми, розкладачки; казки, бесіди, шкільна повість; гумор, гра словом, ефект зорового сприйняття тексту та ілюстрації; яскраві фарби; діапазон розмірів - у всьому цьому знаходить постійну увагу видавець дитячої книги що до розвитку жанрів дитячої літератури, типів видань, їх образно-структурної форми з урахуванням запитів дітей і завдань навчання [3].

Важливо зазначити, що крокування за масовим та новомодним, іноді дає зворотній, негативний результат. У свій час відомий філософ Ортега-і-Гассет попереджав про появу «нової породи людей» - «масової людини». Особливість нашого часу в тім, пише він, що пересічні душі не боячись власної посередності, утверджують своє право на неї і нав'язують її всім і всюди». Саме відсутність традиційної культури у сучасному суспільстві призводить до його духовної деградації та падіння моральності [7,с.122-129]. Правильне естетичне виховання дає змогу обирати краще, а не слідувати за тим, що нав'язує суспільство. Також слід пам'ятати, що школа існує для дітей, а не навпаки, тож задача працівників сфери освіти - приділяти увагу саме тому, що краще для дітей, а не для престижу школи. Нестандартні формати призводять до розвитку нових типів видань з урахуванням запитів до навчання та вікових потреб. Підкреслюючи важливість створення якісного продукту важливою частиною є використання різноманітних образотворчих засобів та форм. Видавці та ілюстратори повинні знаходитись в постійному творчому пошуку, а оформлення та візуальний зміст книги займати важливу емоційну та естетичну

роль у навчально-виховному процесі. Таким чином важливою частиною є використання різноманітних образотворчих засобів та форм.

4. Висновки

Нове знання виникає шляхом евристики, методами підведення відомих значень, фактів, що уже ввійшли в масову свідомість - теоретичні схеми, символи, образи та ін. Модельна аналогія створює можливий зв'язок між фактами, а факти у свою чергу повідомляють цій аналогії новий змістовий сенс. Таким чином, поєднання досліджуваного та вже відомого знання призводить до результату, що відкриває різноманіття шляхів до пізнання. Тож симбіоз книжного мистецтва з інтерактивністю, сучасними витками розвитку як на психологічному так і на структурному рівні створює шляхи до розвитку, але не відмінює важливості книги у її класичному виді.

Високий рівень оформлення дитячих книжок ще не є сталою дійсністю. Деякі норми сучасного книговидання, наслідування західної моди та технологій, копіювання, скорочення і спрощення можуть впливати негативно на естетичні смаки та ідеали. Кожна книга має свій певний творчий ритм та щоб слідувати йому, створювати дійсно якісні видання потрібно враховувати всі перераховані чинники.

Художник-ілюстратор, дизайнер є посередником між письменником та читачем, тож на нього теж покладається відповідальність за освіту та виховання, на ряду с самим автором, він впливає на формування естетичних та моральних якостей особистості. У зв'язку з цим моделювання книги з ілюстраціями має бути цілісною системою, яка не лише репрезентує вербальну інформацію навчального посібника, а й вступає з ним у взаємодію. Ілюстраторам, авторам та редакторам необхідно приділяти особливу увагу саме створенню контенту видання, з урахуванням психологічних особливостей підлітків та пізнавальних, розвивальних, освітніх, естетичних цілей навчання.

Список використаних джерел

1. Алешин А. О. Тільки традиції. Дитяча література, 1994, н. 1, С. 25-29.
2. Афанасьєв В.А. Українське радянське мистецтво 1960- 1980-х років (нарис з історії українського мистецтва) / В.А. Афанасьєв. – К.: Мистецтво, 1984. – 224 с.
3. Бейнарис Н.С. Функции, значимость и особенности создания иллюстрации в концепции детской учебной книги. Томск, 2014. – 117 с.
4. Валуєнко Б.В. Архітектура книги / Б.В. Валуєнко –К.: Мистецтво, 1976. – 212 с.
5. Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. СПб., 1997. – 67 с.
6. Кардашов В.М. Виховання національної еліти на відроджених морально-естетичних ідеалах в умовах посттоталітарного суспільства // Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Київ – Торунь, 2003-2004. – С. 400-405 с.
7. Кардашов В. М. Дослідження архетипів первісної і дитячої творчості в час демократизації суспільства і їх актуальність //Теоретичні та практичні питання культурології. – Мелітополь, 2006. – С. 122-129 с.
8. Коржев Т.М. Художник и книга для детей // Детская литература: сб. статей. М.,1974. – 784 с.
9. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. М., 1995. – 374 с.
- 10.Ляхов В.М. Искусство книги: иллюстрация, книга, графика. М., 1978. – 256 с.
- 11.Шпаков А.П. Книга і час / А.П. Шпаков. – К.: Дніпро, 1977. – 122 с .

References

1. Aleshin A. O. Only tradition. Child literature, 1994, n. 1, S. 25-29 p.
2. Afanasyev V.A. Ukrainian Radianske mystery of the 1960s-1980s (draw from history of the Ukrainian mystery) / V.A. Afanasyev. - K .: Mystetsvo, 1984 .-- 224 p.
3. Beinaris N.S. Functions, significance and particularities of illustration in the concept of a child's primary book. Tomsk, 2014. 117 p.
4. Valuenko B.V. The architecture of the book / B.V. Valuenko –K.: Mistetstvo, 1976. - 212 p.
5. Vigotsky L.S. Imagination and creativity of the child. SPb., 1997. 67 p.
6. Kardashov V.M. Education of the national elite on the revived moral and aesthetic ideals in a post-totalitarian society // Over the Dnieper and Vistula: Ukraine and Poland in the European Dimension - Past and Present Kiev - Torun, 2003-2004. - S. 400-405 p.

7. Kardashov V. M. Investigation of the archetypes of primitive and children's creativity during the democratization of society and their relevance // Theoretical and practical issues of cultural studies. - Melitopol, 2006 .- S. 122-129 p.
8. Korzhev T.M. An artist and a book for children // Children's literature: Sat. articles. M., 1974. - 784 p.
9. Obukhova L.F. Child psychology: theories, facts, problems. M., 1995. - 374 p.
10. Lyakhov V.M. The mystery of the book: book, graph. M., 1978.
11. Shpakov A.P. Book and hour / A.P. Shpakov. - K .: Dnipro, 1977. - 122 p.